

Nederlandse literaire verbeelding van oosterse homoseksualiteit in relatie tot het westerse wetenschappelijke discours

MARY KEMPERINK

Dutch literary representation of Oriental homosexuality in relation to the Western scientific discourse

This article deals with representation of masculine homosexuality in relation to the Orient, in Dutch literary texts from around 1900. It focuses on two pivotal questions. First, how does this representation relate to the scientific (medical and ethnological) discourse from around 1900? Second, how does this representation relate to the concept 'orientalism' of Edward Said? The representation of homosexuality clearly shows a change in vision on homosexuality. The interest in the homosexual act as such shifted towards the focus on a concept of homosexual identity. Parallel to this development homosexuality is not exclusively regarded anymore as a feature that belongs to the 'otherness' of the Orient. Around 1900 it is looked upon as a human phenomenon that all races and all nations in principle have in common. Before ca. 1885 representation of homosexuality in relation to the Orient fits in completely with the orientalism concept of Said; towards the end of the nineteenth it does to a far lesser extent.

Anders, een roman over homoseksualiteit

In 1918 verscheen de roman getiteld *Anders* van een auteur die zich noemde Charley van Heezen.* Het is een van de weinige Nederlandse tendensromans uit deze jaren met als thema homoseksualiteit en met als duidelijke bedoeling een lans te breken voor de maatschappelijke acceptatie daarvan. Charley van Heezen is een pseudoniem. Daaronder gaat schuil de homoseksuele idealist, activist en schrijver Joannes Henri François.¹

* Graag wil ik Jolanda van der Lee bedanken voor haar grote hulp bij het tot stand komen van dit artikel.

¹ Over J.H. François als homoactivist zie: Hans van Weel en Paul Snijders, 'Met trots en zelfbehoud. Joannes Henri François (1884-1948)', in: Hans Hafkamp en Maurice van Lieshout (red.), *Pijlen van naamloze liefde* (Amsterdam 1988) 110-114.

Het boek vertelt het verhaal van een jonge homoseksuele man, Paul, die verliefd wordt op de elf jaar jongere Eddy van zestien, een Indische jongen van gemengd bloed. Paul heeft met deze Eddy een hechte vriendschappelijke relatie, maar blijft wat de seks betreft op eerbiedige afstand. Dat terrein zal pas betreden worden na Eddy's eenentwintigste verjaardag, is Pauls vaste voornemen. En dat laatste heeft te maken met de in 1911 van kracht geworden Zedelijkheidswet van Regout. Deze wet stelde onder meer homoseksuele contacten van iemand van 21 jaar of ouder met iemand jonger dan 21 jaar strafbaar,² terwijl de minimumleeftijd tot dan toe zestien jaar was geweest³ en dat voor heteroseksuele contacten ook bleef.

Paul en Eddy lijken op elkaar en dat niet alleen op het punt van hun seksuele voorkeur voor mannen. Beiden zijn ze slank en tenger en hebben ze kleine handen en voeten. Ze zijn sierlijk in hun bewegingen, hebben een zachte, hoge stem, een weke mond en bijzonder sprekende ogen. Ze zijn zeer verzorgd gekleed, zachtaardig, muzikaal, gevoelig en esthetisch ingesteld. Ze houden van bloemschikken en van kamers inrichten, niet van roken, sport en ruwe vermaken. Allebei hebben ze iets vrouwelijks en dat voelen ze zelf ook zo. Ook anderen valt dat op, bijvoorbeeld Eddy's tante Mien:

Het trof haar opeens dat hij [Eddy] iets meisjesachtigs had, vooral nu zijn lange haar in dichte slierten over zijn voorhoofd viel. Vreemd, en toen hij het met zijn slanke vingers naar achteren streek, was er een gelijkenis met Paul. Zij wist niet, waarin deze precies school – in de even-vrouwelijke ronding van het gelaat of in den wat zwakkeren mond? Zij wist 't niet, maar 't was zoo.⁴

Paul ziet zichzelf als een tussenvorm, ergens tussen een man en een vrouw in, een derde geslacht, maar dat durft hij zijn tante niet zo goed te vertellen:

Zou hij haar zeggen dat hij eigenlijk niet gehéél was juist: man, dat er tussenvormen waren, vreemde variëteiten? Maar nee, waarom? 't Diende tot niets en zou misschien die rustige intimiteit van hun omgang verstoren.⁵

Ook Eddy is zo'n 'tussenvorm', net als de andere homoseksuele mannen die Paul kent. Ze zijn 'anders'; dat beklemtoont ook de titel van het boek.

Gedwongen door de vijandige publieke opinie over zijn vriendschap met Eddy, verlaat Paul Nederland om een lange reis te gaan maken. Hij gaat naar Berlijn en reist dan door naar Italië, Griekenland, Noord-Afrika en Egypte. Daar in het Zuiden en het Midden-Oosten ziet hij overal de gestalte en de trekken van Eddy voor zich: vooral diens mond en sprekende ogen. Dat ziet hij niet alleen in zijn verbeelding omdat hij hem zo mist, maar ook letterlijk omdat de mannen in die landen zo sterk op Eddy lijken en niet zelden zelf ook homoseksueel zijn. De mooie Italiaan die hem in Venetië een vuurtje aanbiedt is in zijn zuidelijke schoonheid het evenbeeld van Eddy:

2 Wetboek van Strafrecht, artikel 248bis Sr.

3 Wetboek van Strafrecht, artikel 247 Sr.

4 Charley van Heezen, *Anders* (Den Haag 1918) 106.

5 Van Heezen, *Anders*, 81.

Hij geleek veel op Eddy. De even-bruine gelaatstint, de vorm van den mond en bovenal de prachtige, sprekende oogen. [...] Er was overeenstemming tusschen het Indische en het Italiaansche type, vooral in haar en oogen.⁶

Deze roman is er een uit het begin van de twintigste eeuw, maar om het denken over homoseksualiteit erin te kunnen plaatsen moeten we terug naar de tweede helft van de negentiende eeuw. Toen ontwikkelde zich in medische kring het wetenschappelijke denken over homoseksualiteit en ‘de’ homoseksueel. In deze denkwereld nemen twee noties een prominente plaats in. De eerste is het voorschrijdende inzicht dat er iets bestaat als een homoseksuele identiteit, die zowel fysiek als psychisch zou zijn te definiëren. De tweede is de al oudere gedachte dat er een relatie zou zijn tussen homoseksualiteit en het zuiden en het oosten van de aardbol, ‘de Oriënt’ in bredere zin. Daar zou je veel en veel meer homoseksuele relaties vinden en zou het ook niet zo’n moreel en sociaal taboe zijn.

Mijn artikel richt zich op tekstuele verbeelding van homoseksualiteit in relatie tot het Oosten in Nederlandse literaire teksten en in bekentenissen van rond 1900 tot de eerste twee decennia van de twintigste eeuw, toen medische inzichten in het openbare debat gingen doordringen. Hierbij stel ik twee vragen centraal. Ten eerste: hoe verhoudt deze verbeelding zich tot het rond 1900 vigerende (inter)nationale wetenschappelijke (medische en etnologische) discours over homoseksualiteit? Ten tweede: hoe verhoudt deze verbeelding zich tot het ‘orientalisme’ in de geest van Edward Said? Voor alle duidelijkheid, het gaat hier steeds om een *westerse visie* op homoseksualiteit in het Oosten, niet om hoe de situatie in werkelijkheid daar was, of hoe die door oosterlingen zelf werd beleefd. En verder, ik gebruik hier de termen ‘homoseksualiteit’ en ‘homoseksueel’, maar in feite zijn dat voor de negentiende eeuw anachronismen. Wel werden ze in de negentiende eeuw gemunt, maar ze werden toen nog niet zo wijd geaccepteerd als tegenwoordig.⁷ In de negentiende eeuw was het veel gebruikelijker om te spreken over ‘pederast’, ‘urning’ of over ‘inverti’ in plaats van over ‘homoseksueel’. Verder concentreer ik mij in dit artikel op homoseksualiteit bij mannen. Homoseksualiteit bij vrouwen is weer een ander verhaal.

De ‘Sotadic Zone’

In 1885 verscheen van de Britse wereldreiziger Richard Burton een lange verhandeling over volkeren, rassen en homoseksualiteit onder de titel ‘Terminal essay’. Het diende als het sluitstuk van Burtons *Arabic Nights*, zijn vertaling van de nu zo bekende *Duizend-en-een-nacht*. Richard Francis Burton (1821-

⁶ Ibidem, 240.

⁷ De term ‘homoseksualiteit’ werd in 1869 geïntroduceerd door de Hongaar Károly Mária Kertbeny in twee pamfletten die hij schreef tegen de Pruisische wetten tegen sodomie, zie: Anna Katharina Schaffner, *Modernism and perversion. Sexual deviance in sexology and literature, 1850-1930* (London 2012) 13.

1890) was een bijzonder avontuurlijke en kleurrijke figuur. Hij was militair, diplomaat, ontdekkingsreiziger, etnoloog, vertaler en oriëntalist.

Hij had een sterke fascinatie voor de bijzondere gewoonten, niet in de laatste plaats de seksuele, van de volkeren in de verre landen rond de evenaar die hij bezocht. In zijn 'Terminal essay' schrijft hij dat juist daar homoseksualiteit wijd verbreid is. Daarbuiten komt het volgens hem maar sporadisch voor.⁸ Dat gebied loopt van de noordelijke mediterrane kust (Italië, Griekenland) naar Noord-Afrika, Egypte, Klein-Azië, en Afghanistan en Kasjmir, strekt zich dan verder uit over China en Japan en dan over de Zuidzee-eilanden.

Burton noemt het de 'Sotadic Zone', naar de Griekse dichter Sotades (eerste helft derde eeuw voor Christus), beroemd om zijn homo-erotische poëzie. In die landen, schrijft Burton, is homoseksualiteit ook niet zo iets ergs of bijzonders. Het wordt gezien als een 'peccadillo', een pekelzonde.⁹ Ook Burton zelf is niet afkerig van of veroordelend over seks onder mannen. Pederastie is iets moois, niet alleen maar iets verwerpelijks, zegt hij. Het is het gevolg van het warme klimaat rond de evenaar. In die zin is het wel plaatselijk, maar tegelijk toch weer universeel: in een warm klimaat komt in principe ieder mens tot dit soort dingen. Hij schaaft zich daarmee minder aan de kant van artsen en etnologen die homoseksualiteit zien als iets wat hoort bij het 'anders'-zijn van niet-westerse volkeren. Burton heeft zich opvallend goed ingelezen in de medische literatuur die tot 1885 internationaal over dit onderwerp verschenen was, getuige zijn talloze bibliografische verwijzingen. Ook heeft hij zich uitvoerig verdiept in de historische wortels van pederastie die terug zouden gaan tot Egypte en het oude Griekenland.

Zijn houding is enigszins dubbelzinnig. Enerzijds keurt hij seks tussen mannen af als een 'vice'. Als een ondeugd dus, niet als een ziekte of een kwestie van een bijzondere identiteit. Anderzijds verheerlijkt hij die liefde ook: 'We must not forget that the love of boys has a noble sentimental side.'¹⁰ Diezelfde enthousiaste toon klinkt door in het slotwoord van zijn essay. Hij meent dat hij in zijn boek iets moois heeft laten zien, terwijl onzuivere lieden daarin alleen maar vuiligheid zoeken:

I show such men, so 'respectable' and so impure, a landscape of magnificent prospects whose vistas are adorned with every charm of nature and art, they point their unclean noses at a little heap of muck here and there lying in a field-corner.¹¹

De oorzaak van de juist in de Sotadic Zone zo wijd verbreide homoseksualiteit zocht Burton dus in het warme klimaat, niet in het ras. 'Pedastery which I hold to be geographical and climatic, not racial', schrijft hij met nadruk.¹² In zijn essay bestrijdt hij verklaringen van andere etnologen en medici die eerder in

8 Richard Burton, *The Sotadic Zone* (New York [1885]) 87.

9 Burton, *The Sotadic Zone*, 66.

10 Ibidem, 18.

11 Ibidem, 100.

12 Ibidem, 18.

primitiviteit en dus in een lagere graad van evolutie de verklaring zochten, of in minachting van de vrouw, of in dominantie van de mannencultuur, of in de schoonheid van de jonge inheemse mannen of in een andere moraal, kortom: in een andere cultuur. Dit alles gebeurde dan steeds vanuit de grondgedachte: *ze zijn daar in het Oosten nu eenmaal anders dan wij in het Westen*.

Maar welke verklaring ook gold, een feit bleef dat homoseksualiteit in Zuid-Europa en in het Midden en het Verre Oosten rijkelijk werd aangetroffen en dat ook de West-Europese reiziger daar een graantje van meepikte of gretig opging in het in die verre landen straffeloos geboden paradijs. Het verschijnsel ‘pederastie’ werd in Europa, volgens de Franse arts J. Chevalier, dan ook wel aangeduid als ‘le Mal d’Orient’: ‘Chez les peuples orientaux, dans les pays musulmans, la pédérasie constitue presque la seule prostitution. C’est un mal si répandu qu’on l’a appelé le *Mal d’Orient*.’¹³ Omgekeerd werd homoseksualiteit in de visie van inheemse volkeren zelf, zoals die van de bewoners van de Fuji-eilanden, juist betiteld als ‘de drang van de witte man’. Daarmee doelden zij op de gretigheid waarmee westerse mannen zich daar op die eilanden stortten in seks met het eigen geslacht.¹⁴

Burton was niet alleen tot zijn geografische situering van homoseksualiteit binnen de Sotadic Zone gekomen door zijn observaties van seksuele gewoonten van de bewoners in de landen die hij bereisde, maar ook door zijn eigen seksuele ervaringen met mannen daar. Was Burton dan homoseksueel? Dat is een anachronistische vraag die alleen gesteld kan worden wanneer men ervan uitgaat dat er iets bestaat als een homoseksuele identiteit. Vanuit haar eigen twintigste-eeuwse referentiekader meent Burtons biograaf Fawn Brodie die vraag te moeten stellen. Zij beantwoordt hem – uiteraard – vanuit een twintigste-eeuws concept van homoseksualiteit waarin vermenging van het mannelijke en het vrouwelijke de hoofdrol speelt. Wat voor haar het raadsel is van Burtons seksualiteit vangt zij onder de noemer van latente homoseksualiteit en een ‘effeminate nature’.¹⁵ Een veel eenvoudiger en relevanter vraag is of Burton daar in de Sotadic Zone seksuele betrekkingen had met andere mannen. Die vraag kan zonder meer bevestigend beantwoord worden.¹⁶

In de tijd van Burton, dat wil zeggen vóór 1885, betekende het hebben van een of meer (al dan niet incidentele) seksuele ervaringen met mannen niet per se dat je ‘homoseksueel’ was. Het had geen noodzakelijk consequenties voor je fysieke en psychische identiteit, noch in je eigen ogen, noch in die van anderen. Wel deed je dingen die zich zedelijk gesproken aan de rafelrand bevonden en die door een aanzienlijk deel van de westerse maatschappij als onzedelijk en pervers beschouwd werden. In Engeland en Duitsland waren homoseksuele

13 J. Chevalier, *l’Inversion sexuelle. Une maladie de la personnalité. Préface de A. Lacassagne* (Lyon/Paris 1893) 128.

14 F. Karsch-Haack, *Das gleichgeschlechtliche Leben der Naturvölker. Mit sieben Abbildungen im Text und sieben Vollbildern* (München 1911) 35.

15 Fawn Brodie, *The devil drives. A life of Sir Richard Burton* (London 2002) 221, 389-390.

16 Brodie, *The devil drives*, 223.

handelingen zelfs juridisch strafbaar.¹⁷ Maar dit betekende niet – juist niet – dat er uitgegaan werd van homoseksualiteit als een bijzondere identiteit.

Vanuit deze context valt het te plaatsen dat de Franse schrijver Joris-Karl Huysmans in zijn brieven uit de jaren tachtig aan zijn vriend de Nederlandse auteur Arij Prins, hem niet alleen openlijk vertelde over zijn talloze contacten met vrouwelijke prostituees die hij van straat oppikte, maar ook over zijn bezoek aan mannenbordelen.¹⁸ Vanuit diezelfde context valt ook te begrijpen dat, toen Gustave Flaubert in de jaren 1849-1850 een reis maakte naar Egypte, hij aan zijn vriend Louis Bouilhet schreef dat daar ‘sodomie’, zoals hij het noemde, wijdverbreid was en helemaal niet iets waar men moeilijk over deed.¹⁹ Geschikte partners waren vooral te vinden in de badhuizen, schreef Flaubert. Zelf wilde hij er ook wel eens eentje proberen. En dat deed hij inderdaad, alleen jammer genoeg was de badjongen in kwestie wat pokdalig. Flaubert vond de hele situatie een beetje om te lachen, al meende hij wel dat het experiment herhaling verdiende.²⁰ Overigens bezocht hij intussen ook gewoon vrouwelijke oosterse prostituees. Voor West-Europese mannen was tot vóór het einde van de negentiende eeuw seksueel contact met mannen in de Oriënt een soort toeristische attractie die op zich geen bedreiging vormde voor hun mannelijkheid.²¹

Het wetenschappelijke discours

Tegen het eind van de negentiende eeuw, vanaf circa 1885, veranderde langzamerhand het westerse denken over homoseksualiteit.²² De medici die zich nu

17 In Engeland was anaal geslachtsverkeer verboden; pas in 1861 werd de doodstraf daarvoor afgeschaft. In 1885 werd er een clausule in de wet opgenomen die ‘verregaande onfatsoenlijkheid’ tussen mannen illegaal maakte. In Duitsland werd artikel 175 waarin homoseksualiteit tussen mannen strafbaar was gesteld, van kracht na de stichting van het Duitse keizerrijk in 1871. In Italië heerste er in het geheel geen juridische verordening tegen homoseksuelen. In Nederland was in de periode vanaf Napoleon, net als in Frankrijk, pederastie niet meer strafbaar. In 1911 werd in Nederland Artikel 248bis Sr van kracht waarmee het plegen van ontucht met minderjaren (onder 21 jaar) van hetzelfde geslacht strafbaar werd gesteld, zie: Anoniem, *De nieuwe zedelijkheidswet* (Utrecht 1912) 5.

18 Joris-Karl Huysmans, *Lettres inédites à Arij Prins. Publiées et annotées par Louis Gillet* (Genève 1977) 95.

19 Antoine Youssef Naaman (red.), *Les lettres d’Égypte de Gustave Flaubert. D’après les manuscrits autographes. Édition critique. Ouvrage publié avec le Concours du Centre National de la Recherche Scientifique* (Parijs 1965) 185-186.

20 Naaman, *Les lettres d’Égypte de Gustave Flaubert*, 293.

21 Robert Aldrich, *Colonialism and homosexuality* (London/New York 2003) 329-330.

22 Dit overzicht is gebaseerd op een groot aantal medische bronnen en secundaire studies. Onderstaande is een keuze uit die titels waarnaar in de noten niet wordt verwezen. Bronnen: R. von Krafft-Ebing, *Psychopathia sexualis. Mit besonderer berücksichtigung der conträren sexuellempfindung. Eine medicinisch-gerichtliche Studie für Ärzte und Juristen. Zwölfte verbesserte und vermehrte Auflage* (Stuttgart 1903); Laups [G. Saint-Paul], *Tares et poisons. Perversion et perversité sexuelle. Préface par Émile Zola* (Parijs 1896); A Moll, *Le perversions de l’instinct génital. Étude sur l’inversion sexuelle basée sur des documents officiels. Avec une préface du docteur R. von Krafft-Ebing. Traduit de l’allemand par le docteur Pactet* (Parijs 1893); L.S.A.M. von Römer, *Ongekeend leed. De physiologische ontwikkeling der geslachten in verband met de homoseksualiteit. Rede uitgesproken op cursusvergadering*

uitvoerig met het onderwerp waren gaan bezighouden, zetten hierin de toon. De gerichtheid op de seksuele handeling als zodanig verschoof naar de aandacht voor de identiteit van degene die deze handeling verrichtte of wel zou willen verrichten. Er ontstond in medische kring steeds sterker de overtuiging dat er iets bestond als een homoseksuele persoonlijkheid. Deze zou dan niet zozeer gedefinieerd worden door het seksuele handelen, maar door veel meer. Een homoseksueel werd nu iemand met specifieke fysieke en psychologische eigenschappen die hem onderscheidden van de ‘gewone’, heteroseksuele man. Seks van een man met een man was nu niet meer alleen een immorele of perverse daad. Nu was het iets wat voortkwam uit een specifieke ‘homoseksuele’ geaardheid. Die geaardheid zou iemand van nature bezitten, of door homoseksuele contacten hebben verworven, was het idee.

Aan het eind van de negentiende eeuw stond homoseksualiteit hoog op de medische agenda. Klemmende vragen waren: Wat karakteriseert ‘de’ homoseksueel nu eigenlijk? Heeft dit type ook specifieke lichamelijke en psychologische eigenschappen? Is iemand ook homoseksueel die afziet van homoseksueel geslachtsverkeer? Is homoseksualiteit aangeboren of aangeleerd? De mening helde over naar het idee van homoseksualiteit als een afwijking en medici kregen een steeds belangrijker stem. Ze spraken over homoseksualiteit als iets aangeborens, als een vorm van degeneratie. Daarbij speelde ook de gedachte dat het ook wel om een aangeleerde praktijk kon gaan, die dan vervolgens door het nageslacht zou worden overgeërfd en zich daarmee transformeerde tot een aangeboren eigenschap. In deze visie was homoseksualiteit iets gevaarlijks en besmettelijks wat zo snel mogelijk de kop moest worden ingedrukt.²³

Een gezaghebbende deskundige op het gebied van de seksuologie en de homoseksualiteit in het bijzonder was de Duits-Oostenrijkse arts Richard von Krafft-Ebing. In zijn baanbrekende boek *Psychopathia sexualis* (eerste druk 1886) behandelde hij uitvoerig het verschijnsel homoseksualiteit, naast andere seksuele afwijkingen. In zijn visie is het in sommige gevallen een aangeleerde (en dus geneesbare) ziekte en in andere een aangeboren (en dus ongeneeslijke) afwijking. Daarbij dacht Von Krafft-Ebing, evenals steeds meer van zijn collega's, over homoseksualiteit in termen van vermenging van vrouwelijke en mannelijke eigenschappen.²⁴ Deze eigenschappen hadden volgens hem vooral betrekking op de psychische gesteldheid en op het gedrag van de homoseksue-

ringen van 'Rein Leven' te Amsterdam, Haarlem en Utrecht op den 16den en 21en februari en den 9den maart 1904 (Amsterdam 1904); Secundaire literatuur: Gert Hekma, *Homoseksualiteit, een medische reputatie. De uitdoktering van de homoseksueel in negentiende-eeuws Nederland* (Amsterdam 1987); Harry Oosterhuis, *Stepchildren of nature. Krafft-Ebing, psychiatry, and the making of sexual identity* (Chicago/London 2000).

²³ Deze visie werd uitgedragen door artsen als Lauptz [pseud. van G. Saint-Paul], J. Chevalier en P. Mantegazza.

²⁴ Dit idee van vermenging van het vrouwelijke met het mannelijke in verband met homoseksualiteit was voor het eerst geformuleerd door de Duitse jurist Karl Heinrich Ulrichs (1825-1895), een bijzonder vroege emancipator en theoreticus op dit terrein. Zie ook: Hubert Kennedy, *Karl Heinrich Ulrichs. Pioneer of the modern gay movement* (Concord 2005) 43-86.

eel, die door hem als ‘vrouwelijk’ werden gekwalificeerd. Wat nu precies een vrouwelijk gevoelsleven en vrouwelijk gedrag zouden zijn, dat stond niet ter discussie; niet bij hem en bij zijn collega’s evenmin. De invulling daarvan behoorde duidelijk tot de als waarheden gepercipieerde ideologieën van die tijd.

Tegen het einde van de negentiende eeuw theoretiseerde de Duitse seksuoloog Magnus Hirschfeld ook vanuit het idee dat er in principe sprake was van seksuele mengvormen. Veelzeggend in verband met dat laatste is de naam van het tijdschrift dat door hem in 1899 werd opgericht: *Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen mit besonderer Berücksichtigung der Homosexualität*. Hirschfeld publiceerde veel en was ook vanuit maatschappelijk, emancipatorisch oogpunt bijzonder actief. De eerste tien jaar van de twintigste eeuw is zijn invloed groot geweest, ook op jongere Nederlandse medici als L. von Römer, die in zijn tijdschrift publiceerde. In zijn artikel daarin, ‘Über die androgynische Idee des Lebens’,²⁵ liet Von Römer ook nog op een andere manier dan Hirschfeld een uiterst positief licht schijnen op de vermenging van het mannelijke en het vrouwelijke. Hij gaf daar een metafysische dimensie aan door de gedachte uit te werken dat het androgyn verwant zou zijn aan het goddelijke. Hij demonstreerde dat aan de hand van talloze voorbeelden in de kunst, vanaf oud-Indische godsvoorstellingen tot aan de engelengestalten in het christendom.

Rond 1900 was over het algemeen in relatief korte tijd de houding van artsen tegenover homoseksualiteit aanzienlijk toleranter en begripvoller geworden dan twintig jaar daarvoor. Ook werd nu algemeen aangenomen dat het verschijnsel wijd verspreid was over alle tijden, alle volkeren en alle lagen van de bevolking. Voor veel artsen was homoseksualiteit niet meer een moreel verwerpelijke kwestie, maar iets wat begrip en medelijden verdiende. Sommigen beschouwden het verschijnsel niet eens meer als een pathologische afwijking. Wel was er nog steeds een groep artsen die vasthield aan het concept van homoseksualiteit als een zaak van gevaarlijke, ‘besmettelijke’ degeneratie en van de homoseksueel als een wezen waarvoor anale penetratie de natuurlijke vorm

Afb. 1 Portret van de Berlijnse operazanger W.W. gepubliceerd in *Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen III* (1901).

²⁵ L.S.A.M. von Römer, ‘Über die androgynische Idee des Lebens’, in: *Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen mit besonderer Berücksichtigung der Homosexualität V* (1903) Band II, 710-939.

van seksualiteit was. Dat geldt bijvoorbeeld voor de Italiaanse arts P. Mantegazza en de Franse artsen J. Chevalier, L. Toinot en Lauppts. In studies van R. von Krafft-Ebing, M. Hirschfeld en anderen zoals A. Moll, I. Bloch en de Nederlandse wetenschappers L. von Römer en A. Aletrino, ontwikkelde zich echter een nieuwe visie op homoseksualiteit als een aangeboren identiteit die bij de man een aantal vrouwelijke psychische en soms ook lichamelijke eigenschappen liet zien en die niet te genezen of te veranderen waren en dat ook niet per se behoefde te worden.

Ook was homoseksualiteit niet iets wat noodzakelijkerwijze tot uitdrukking kwam in de homoseksuele daad. Iemand kon homoseksueel zijn zonder homoseksuele relaties te hebben. Homoseksualiteit werd nu gezien als een bepalende eigenschap waarvan de totale persoonlijkheid vanaf de vroege jeugd doortrokken was. Voor de mannelijke homoseksueel gold een vaste set vrouwelijke eigenschappen, lichamelijke en psychische. Telkens weer worden door artsen genoemd: een hoge stem, een fijne lichaamsbouw, ronde lichaamsvormen, smalle schouders, een breed bekken, kleine handen en voeten, zwakke spieren, een geringe behaardheid, een sierlijke, heupwiegende gang en in sommige gevallen zelfs ook lichte borstvorming.²⁶ Verder is de homoseksueel gevoelig, esthetisch aangelegd (poëzie, kunst, muziek), dol op wat gezien wordt als 'vrouwenwerkjes' (huishouden doen, zorgen voor een mooie inrichting, koken, zich kleden, zieken verzorgen), gek op antiquiteiten en afkerig van wiskunde. Zo komt de homoseksueel dicht te staan naast de transvestiet en de hermafrodiet. Deze termen konden in de theorievorming overigens ook gemakkelijk in elkaar overvloeien. Dit alles gebeurde vanuit de gedachte dat er sprake zou zijn van een glijdende schaal tussen de geslachten. Om deze visie kracht bij te zetten plaatste Hirschfeld in zijn tijdschrift regelmatig foto's van transvestieten, zoals de afbeelding hier van een Berlijnse operazanger in een avondjurk.

Dit voortschrijdende inzicht veranderde ook de westerse visie op de relatie van homoseksualiteit met andere volkeren en culturen van het Zuiden en het Oosten. Seks met een mooie Turkse of Indische jongen was nu niet meer iets wat je als 'normale' man zomaar eens een keertje kon doen. Het was niet meer een hapje mee-eten uit een exotische keuken. Het verlangen daarnaar bestempelde je nu tot een homoseksueel, tot iemand met een bepaalde gedefinieerde 'vrouwelijke' identiteit. Zo'n seksuele daad of zelfs seksueel verlangen, had daarmee onmiddellijke gevolgen zowel voor je zelfbeeld als voor het beeld dat anderen van je hadden.

Wel in stand bleef het oude idee dat homoseksualiteit verbonden was met andere volkeren en rassen, met name die van het Nabije, Midden en Verre Oosten. Homoseksualiteit maakte daar deel uit van de cultuur. Dat was en bleef nog steeds de gedachte. Het idee daarbij was nu niet alleen dat jonge mannen er daar niet zo moeilijk over deden en voor wat geld of geschenken te krijgen wa-

²⁶ Magnus Hirschfeld, 'Ursachen und Wesen des Uranismus', *Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen* (1903) 130-131.

ren, maar ook dat de oosterling er als het ware van nature voor geschapen was, zowel uiterlijk als innerlijk, met zijn ranke gestalte, kleine handen en voeten, sprekende ogen, onbehaardheid, sierlijkheid, gevoeligheid, en zachte, dienende aard. Van nature kwam hij dicht bij het ideaal van de mannelijke homoseksueel. Homoseksualiteit zou in het Oosten dan ook veel worden aangetroffen.

Oosterse jongens en mannen spelen soms een rol in bekentenissen en autobiografieën van homoseksuelen. Deze egodocumenten kwamen tegen het eind van de negentiende eeuw steeds meer binnen het bereik van artsen en werden door hen in medische handboeken en vakbladen gepubliceerd: niet alleen in Duitsland en Frankrijk, maar ook in Nederland. Zo spelen oriëntaalse jongens een belangrijke rol in de wensdromen van een homoseksuele patiënt van de Nederlandse arts D. de Snoo.²⁷ Wanneer deze homoseksuele Duitse intellectueel Amsterdam bezoekt is hij erg onder de indruk van de Indische jongens daar, met hun sprekende, donkere ogen en hun gladde, donkere huid. Hij voelt zich sterk aangetrokken tot oriëntaalse gezichten. 'Auf mir machen sogenannte orientalische Gesichter den höchsten Eindruck [...]', bekent hij zijn arts. Ze hebben iets vrouwelijks wat hem aantrekt.²⁸ Voor De Snoo beschrijft hij op diens verzoek zijn seksuele voorkeur. Hij valt op jonge donkere jongens:

Denke Dir geehrte Leser, einen möglichst normalen Knaben [...] mit schwarzem, seidenem oder gekräuselttem Haupthaare, mit dunkelen, möglichst schwarzen seelenvollen Augen; einer stark gebogene Nase, weissen gut gepflegten Zähnen, und zarten unbehaarten Händen, in seinem Wesen nicht zu klug und nicht zu dumm, möglichs etwas naiv, doch fröhlich und munter; [...] lass diesen Knabe freundlich auf mich zukommen, mir ein Hand geben und Du hast mich in die denkbar schwerste Versuchung geführt, die es für mich nur geben kann.²⁹

Aantrekkelijke Indische jongens spelen ook de hoofdrol in de autobiografie van een homoseksuele zeeofficier die de Nederlandse arts P.F. Spaink in 1893 publiceerde.³⁰ Op zijn zeereizen naar Indië heeft deze Nederlandse officier wisselende contacten met Europese en Indische bemanningsleden. Hij wordt aangetrokken door de fysieke schoonheid van de Indische jongens om hem heen. Zij zijn voor hem een gemakkelijke mogelijkheid tot bevrediging van zijn sterke seksuele behoeften. Van de in totaal 41 inlandse jongens waarmee hij seksueel contact heeft, doen verreweg de meesten het voor het geld. Het gaat hier dus om prostitutie en dat is voor alle partijen ook duidelijk. Slechts één enkele inlander die hij ontmoet wil er niet voor betaald worden. Die doet het voor de seks en moet van vrouwen in dat opzicht niet veel hebben. 'In hem

27 D. de Snoo, 'Drie gevallen van aangeboren 'Conträre Sexual-Empfindung' onderling vergeleken', in: *Psychiatrische Bladen* 12 (1894) 114-137, 186-199, 288-300.

28 Deze bekentenis, met daarin gesloten nog een brief van een andere homoseksueel, was hem afgegaan door zijn collega C. Winkler, zie: De Snoo, 'Drie gevallen', 291-292.

29 Ibidem, 294.

30 P.F. Spaink, 'Bijdrage tot de casuïstiek der Urningen', in: *Psychiatrische Bladen* 11 (1893) 143-165. Ook verschenen als reprint in: Gert Hekma, *Honderd jaar homoseksuelen. Documenten over de uitdoktering van homoseksualiteit* (Amsterdam 1992) 39-61.

veronderstel ik dus een urning gevonden te hebben', concludeert de schrijver van de autobiografie.³¹ In de perceptie van deze officier zijn er dus, ook in het Oosten, twee categorieën: jonge mannen die het doen voor het geld, maar die in feite heteroseksueel zijn, en 'echte' homoseksuelen. Verder lijkt deze autobiografie te sporen met het oude en dan nog steeds aanwezige beeld van de oosterse cultuur die wat gemakkelijk zou staan tegenover seksueel contact tussen mannen. In zoverre is de positie van de zeeofficier vergelijkbaar met die van Flaubert in het Egyptische badhuis, alleen met dit grote verschil dat deze officier zich presenteert als een aangeboren, nooddriftige homoseksueel, Flaubert als een louter nieuwsgierige toerist.

Een heikel punt vanuit de westerse medische visie op homoseksualiteit als een psychische en fysische identiteit was dat een flink aantal oriëntaalse mannen, zowel uiterlijk als innerlijk veelal prototypen van de ideale homoseksueel, niet alleen met mannen seksuele relaties hadden, maar ook met vrouwen. In het nieuwe denken over homoseksualiteit als een identiteit moest daar een mouw aan gepast worden. Ze moesten dus noodzakelijkerwijze een tweekantige identiteit krijgen toegekend, een mannelijke en een vrouwelijke. Anders gezegd: ze waren 'biseksueel'. Dat was de term die hiervoor rond 1900 werd uitgevonden. Ook werd wel gesproken over 'psychoseksueel hermaphrodisme'.³² Een dergelijk concept was inmiddels als theoretisch hulpstuk noodzakelijk geworden.

Ook werd er nu een andere interpretatie gegeven aan het zo veelvuldig voorkomen van homoseksualiteit in het Zuiden en het Oosten. Dat werd nu niet meer gezien als een gevolg van het klimaat, als een teken van primitiviteit, kortom als iets wat hoorde bij de oosterse cultuur, bij het 'anders' zijn van die volkeren. Nu werd het juist een bewijs van de natuurlijkheid en de wijdverspreidheid van het fenomeen op zich. Homoseksualiteit was iets van alle tijden en volkeren, geen kenmerk van een bijzondere, exotische cultuur. Het was iets wat Oost en West met elkaar verbond. Homoseksualiteit was over de hele wereld aanwezig en kon niet worden afgeschoven op een andere cultuur. Hoe negatief arts en J. Chevalier en P. Mantegazza bijvoorbeeld, ook nog steeds mochten staan tegenover homoseksualiteit, zij deelden die mening. Zo schrijft Chevalier: 'Nous voyons enfin que l'anomalie se rencontre dans tous les temps et dans tous les lieux, à tous les âges comme sous toutes les latitudes, dans toutes les sociétés quelles que soient le type ethnique, la religion et la moral.'³³ Mantegazza zag het net zo, als een ziekte die alle volkeren en sociale klassen teisterde.³⁴

31 Spink, 'Bijdrage tot de casuïstiek der urningen', 153.

32 N. Grabowsky, *De man-vrouwelijke natuur des menschen in verband met psycho-sexueel hermaphrodismus. Uit het Duitsch vertaald* (Amsterdam [ca. 1900]). Al in de jaren zestig van de negentiende eeuw formuleerde Ulrichs het concept 'Uranodioning' voor een man die zich seksueel aangetrokken voelt tot mannen en tot vrouwen: Kennedy, *Karl Heinrich Ulrichs*, 71.

33 Chevalier, *L'inversion sexuelle*, 134.

34 Paolo Mantegazza, *L'amour dans l'humanité. Essai d'une ethnologie de l'amour. Traduit par Émilien Chesneau* (Parijs 1886) 115, 116, 120.

Veelzeggend voor deze wending in het denken over homoseksualiteit is de studie van de Duitse etnoloog F. Karsch-Haack, *Das gleichgeschlechtliche Leben der Naturvölker* uit 1911. Een groot gedeelte eruit was al voorgepubliceerd in 1901.³⁵ Dit boek is één grote verdediging van homoseksualiteit aan de hand van wat zich bij natuurvolkeren afspeelt. Die zijn niet onzedelijk, integendeel, dat is de Duitse wetgeving die homoseksualiteit strafbaar stelt, zegt Karsch-Haak.³⁶ Onder ‘natuurvolkeren’ verstaat hij volkeren die in een nog niet door de beschaving aangeraakte natuurstaat verkeren. Hij is op bezoek geweest bij dergelijke volkeren uit alle werelddelen. Van de Indianen in Amerika tot de Hottentotten in Zuid-Afrika, de Eskimo’s in Groenland, en de Indiërs in Atjeh. Overal doen mannen het daar met elkaar, heeft hij kunnen constateren. Maar zo banaal als ik het hier neerschrijf, formuleert hij het niet. Hij heeft het vanaf de eerste bladzijde van zijn boek nadrukkelijk over liefde, over ‘gleichgeschlechtliche Liebe’.³⁷ Die liefde betreft lichaam en ziel. Voor hem is het: ‘das für jeden natürlich geartenten Menschen unzweideutige Verlangen, sich seelich und leiblich aufs Innigste mit einem Wesen seiner Art zu vereinigen, [...]’.³⁸ Het is iets natuurlijks, iets universeel menselijks, iets moois, dat wil hij met zijn studie laten zien.

Literaire verbeelding

Een vraag is of in de eerste decennia van de twintigste eeuw, toen de ideeën van Duitse, Franse en Nederlandse medici tot in grotere lagen van de bevolking waren gaan doordringen, de Nederlandse literaire verbeelding iets laat zien van dit wetenschappelijke discours. Wordt er ook in de verbeelding van homoseksualiteit en het Oosten gestalte gegeven aan een ras overstijgende homoseksuele identiteit? Anders gezegd, komen we in de Nederlandse literatuur oosterse homoseksuelen tegen? Het corpus op basis waarvan die vraag beantwoord kan worden, is klein. Vergeleken met Duitsland en Frankrijk kwamen in Nederland verhalen en gedichten waarin homoseksualiteit als thema een rol speelt relatief laat op gang. Bijzonder veel was er in de eerste twee decennia van de twintigste eeuw niet op de markt en maar een klein gedeelte van die teksten speelt in het Oosten.³⁹ Het merendeel uit die laatste categorie komt hieronder aan bod.

35 F. Karsch-Haack, ‘Uranismus oder Päderastie und Tribadie bei den Naturvölkern’, in: *Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen* III (1901) 72-201.

36 Karsch-Haack, *Das gleichgeschlechtliche Leben der Naturvölker*, 49.

37 Ibidem, v.

38 Ibidem, 7.

39 Hiertoe behoren ook (soft)pornografische teksten. Die zijn minder makkelijk bereikbaar. Veel ervan is in het verleden weggegooid en wat is overgebleven zit nogal eens weggestopt in privéverzamelingen.

Jeugdige zondaars te Konstantinopel

Zoals de titel meteen al duidelijk maakt speelt de softpornografische roman *Jeugdige zondaars te Konstantinopel* van E.T. Feenstra Kuiper in het Oosten. Het boekje verscheen in 1905 bij de voor erotische werkjes bekende uitgever A. van Klaveren in Amsterdam. Het kreeg in totaal minstens zeven drukken en deed het dus niet zo slecht op de markt.⁴⁰ Het is een relaas over mooie Turkse jongens, Turkse bordelen en badhuizen dat wordt verpakt als een fel protest tegen de handel in jonge knapen die zich in Turkije zou afspelen. Het verhaal is flinterdun en behelst de actie die door de ik-verteller samen met een ongenoemde vriend op touw wordt gezet om de achtjarige Carlos uit de klauwen van een souteneur te redden. De actie slaagt ten slotte, maar in feite is dat in de loop van het verhaal zowat bijzaak geworden. De ik toont zichzelf bijzonder gevoelig voor jonge aantrekkelijke mannen en zo krijgt de lezer heel wat mannelijk schoon voorgeschoteld. Want ook al houdt de Griekse souteneur er schandelijke praktijken op na, hij mag er wel wezen. De ik noemt hem ‘een prachtig exemplaar van het menselijk geslacht, een tweede Antinoos’.⁴¹ En zonder dat daar in verband met de reddingsactie enige reden toe is, bezoekt de ik op zijn eigen verzoek met deze souteneur achtereenvolgens een badhuis met jongensbediening en een jongensbordeel. Alles blijft wat de verteller betreft zogenaamd in ‘het nette’. De badjongen, die hij zelf uit een rij mooie jongens heeft mogen kiezen, zeept hem in en spoelt hem af zonder daarbij ook maar een enkele onbetamelijke handeling te verrichten. Dat wordt verdacht nadrukkelijk vermeld. Maar vervolgens vangt er, zoals de ik het noemt, ‘een heksen-sabbat’ aan:

[...] al de zes [badjongens] kwamen dansende binnen, omhelsden elkaar en verdwenen toen weder behalve de kaap die mij geholpen had, die bleef om bij het aankleeden behulpzaam te zijn.⁴²

De fantasie van de lezer mag de rest doen. Nu is zo’n dubbele agenda van morele verontwaardiging als alibi voor erotisch vermaak schering en inslag in het pornografische genre. Interessanter is dat in deze erotische Turkse setting van badhuizen en mooie jongens impliciet een visie naar voren komt op homoseksualiteit als een identiteit. De ik stelt dat jongens op school kwalijke gewoonten aanleren. Die gaan dan zo sterk deel uitmaken van hun persoonlijkheid, dat zij die later zelfs langs de weg van de erfelijkheid aan hun nageslacht doorgeven:

Nu is het beslist een feit, dat een vader met zulk een verleden, veel kans heeft onder zijn kroost er eenigen te hebben die reeds in hun jeugd dezelfde neigingen vertoonen, als de verwekker van hun bestaan in zijn jongelingsjaren.⁴³

40 Will Ogrinc, ‘Over fatsoenlijke scharrelknappen en mensensmokkelaars’, inleiding bij: E.T. Feenstra Kuiper, *Jeugdige zondaars te Konstantinopel* (Utrecht 1977) 2-7.

41 Feenstra Kuiper, *Jeugdige zondaars*, 11.

42 Ibidem, 14.

43 Ibidem, 9.

Hier klinken de waarschuwendende stemmen van arts en Chevalier. Hier klinkt tegelijk ook een visie op homoseksualiteit als een identiteit. Je bent het of je bent het niet. En veel van de personages in dit verhaal, zijn het onmiskenbaar, inclusief de verteller zelf, al stelt hij zich ogenschijnlijk nog zo beleerd op. Zo herkent hij schooljongens die homoseksuele betrekkingen hebben heel snel.⁴⁴ Dat was namelijk het toen heersende idee: homoseksuelen zouden elkaar onmiddellijk herkennen. Verder weigert hij een Turkse danser die hem wordt aangeboden, niet omdat hij niets van mannen moet hebben, maar omdat hij geen zin heeft een 'in zweet badende' jongen in zijn slaapkamer te ontvangen.⁴⁵ Ook bezit hij een verzameling foto's van naakte jongens uit de gebieden die hij bereisd heeft.⁴⁶ De op het eerste gezicht alleen op geld beluste souteneur blijkt eveneens van nature homoseksueel te zijn. Hij wordt tot over zijn oren verliefd op een mooie stalknecht.⁴⁷ En ten slotte wordt het door de verteller nog wel het kwalijkste gevonden dat die mooie jonge jongens door afgeleefde oude mannen worden misbruikt. Voor frisse jeugdige seks zoals die van de Griekse souteneur met zijn stalknecht, lijkt hij iets meer begrip te hebben. Het verhaal is meerstemmig. Tegen de achtergrond van de oude clichévoorstelling van het Oosten als een erotisch paradijs voor (al dan niet incidentele) seks onder mannen tekent zich in *Jeugdige zondaars te Konstantinopel* tegelijk een verbeelding af van oosterse homoseksualiteit als een kwestie van identiteit.

De berg van licht

In hetzelfde jaar als *Jeugdige zondaars te Konstantinopel* verscheen Louis Couperus' *De berg van licht* (1905). Ook daarin wordt de homoseksuele identiteit van de oosterling uitvoerig getekend. Alleen speelt de handeling nu vele eeuwen terug in de Romeinse Oudheid van de derde eeuw na Christus. Centraal erin staat de ontwikkeling van de jonge Heliogabalus, nadat deze is uitgeroepen tot keizer van het Romeinse rijk. Couperus besteedt niet alleen veel ruimte aan de karakterschets van de keizer, maar ook aan diens homoseksuele levenswijze. In de roman lijkt Von Römers visie op androgynie in alle toonaarden door te klinken. Couperus schetst Heliogabalus als een androgyn god in de termen van Von Römer en tegelijk als de Urning, zoals we die bij Ulrichs, bij Hirschfeld, en ook bij Von Römer vinden; als een wezen tussen man en vrouw in:

[...] rank de efebe-leden, maar rond de schouders en de borsten, de leest dun en de heupen breed, de beenen krachtig, maar luchtig de voeten van zweving [...]. Niet te vrouwelijk, niet te mannelijk, de beide seksen in evenwicht versmolten tot een harmonie ...⁴⁸

44 Ibidem, 10.

45 Ibidem, 13.

46 Ibidem, 10.

47 Ibidem, 24.

48 Louis Couperus, *De berg van licht* (Amsterdam/Antwerpen 1993), 31-32.

Couperus associeert zijn figuur daarbij steeds nadrukkelijk met het vrouwelijke. Eigenlijk is Heliogabalus meer vrouw dan de harmonieuze goddelijkheid die van hem verlangd wordt, verdraagt. Van seks met vrouwen heeft hij een grote afkeer. En verder bezit hij een hele reeks vrouwelijke eigenschappen die in de medische literatuur als karakteristiek golden voor de mannelijke, androgynse homoseksueel: een hoge stem, ronde lichaamsvormen, smalle schouders, een breed bekken, kleine handen en voeten, een blanke huid, lichte borstvorming, een sierlijke, heupwiegende gang, (over)gevoeligheid tot op het hysterische af, babbelziek, fantasierijk, dol op kleding en opsmuk, kunstzinnig aangelegd en gevoelig voor schoonheid.

In zijn uitbeelding van de keizer legt Couperus nadrukkelijke verband met het Oosten. Zo'n androgynse bloem als Heliogabalus kan in Perzië tot bloei komen; in het Westen gaat hij te gronde. Daarmee plaatste hij het hele thema homoseksualiteit nog eens extra ver weg, niet alleen in een andere tijd, maar ook in een andere niet-westerse cultuur. Het Westen, laat Couperus zien, verdraagt die bewonderenswaardige en natuurlijke man-vrouwelijkheid uit het Oosten niet.⁴⁹ Die westerse houding wordt door *De berg van licht* alleen niet gedeeld, maar juist veroordeeld. Van westerse superioriteit is in het boek geen sprake. Met zijn roman schreef Couperus één lange inlevende verdediging van de mannelijke homoseksuele identiteit, in termen van de westerse theorie over homoseksualiteit als aangeboren identiteit. Hij deed dat alleen veilig ver weg, vanuit een dubbele afstand in tijd en in ruimte.

Het Koffiehuis met de roode buisjes

Expliciet op dit punt was zijn tijdgenoot en vriend Maurits Wagenvoort. In zijn eigentijdse roman *Het Koffiehuis met de roode buisjes* uit 1913 geeft hij zijn lezers niet alleen een blik in de Florentijnse futuristische avant-garde, maar ook in moderne homowereld in de Sotadic zone. Beide kende hij uit eigen ervaring. In het Florence dat hij beschrijft komen 'epheben van vervrouwelijkt doen en uiterlijk' bij elkaar in een vast café waar ze door kelners in rode jasjes worden bediend.⁵⁰ Twee van de futuristen zijn zelf ook homoseksueel. Eén van hen, Anselmo de Anselmis, komt uitvoerig in beeld. Erfelijkheid en opvoeding blijken de oorzaken te zijn van zijn homoseksuele geaardheid. Anselmo's vader was homoseksueel en pleegde daarom zelfmoord. Na diens dood werd Anselmo zelf door zijn moeder zowat als een meisje opgevoed.⁵¹ Homoseksualiteit wordt in het boek verbeeld als een gegeven identiteit. Het is niet iets louter aangeleerds of pervers en wordt ook niet veroordeeld. Kenmerkend voor

49 Voor een uitvoeriger bespreking van *De berg van licht* in het kader van het concept homoseksualiteit verwijs ik naar mijn artikel daarover: Mary Kemperink, 'Louis Couperus en Jacob Israël de Haan in het licht van het medische discours over homoseksualiteit rond 1900', in: Anne van Buul e.a. (red.), *Onnoemelijke dingen. Over taboe en verbod in het fin de siècle* (Hilversum 2014) 39-57.

50 Maurits Wagenvoort, *Het koffiehuis met de roode buisjes. Roman uit het Italiaansche kunstenaarsleven* (Amsterdam 1916) 20.

51 Wagenvoort, *Het koffiehuis met de roode buisjes*, 92-93.

deze identiteit is een zekere mate van vrouwelijking. De homoseksuelen die in de roman beschreven worden, zijn kunstzinnig, sensitief, gevoelig en sierlijk. Anselmo zelf heeft een verfijnd gezicht van 'jeugdig prelaat, glimlachend, vrouwelijk, week'.⁵² Dit alles dus conform de medische theorie in de trant van Hirschfeld. Nergens legt Wagenvoort expliciet een relatie tussen deze vrouwelijking en het Italiaanse 'ras'. Mannelijke prostitutie komt evenmin ter sprake, terwijl vrouwelijke prostitutie in de roman juist sterk wordt veroordeeld en een van de thema's is van het boek. Kortom, in de visie van *Het koffiehuis met de roode buisjes* is homoseksualiteit een kwestie van een aangeboren identiteit die door de opvoeding nog kan worden versterkt. Homoseksualiteit komt in principe overal voor, wordt in Italië getolereerd, maar niet als een typisch zuidelijk verschijnsel gepresenteerd.

Kwatrijnen

Oosterse erotiek en homoseksualiteit zijn zeer aanwezig in de *Kwatrijnen* die Jacob Israël de Haan rond 1920 voor de eerste maal publiceerde. De gedichten getuigen van zijn toenmalige verblijf in Jeruzalem en schetsen een oriëntaalse wereld met een verschroeide zon, verkoelende bronnen, ritten te paard, en natuurlijk ook mooie inheemse dienstbare jongens. In Jeruzalem, schrijft De Haan, leeft 'een driftig volk van verleidelijke Maten'.⁵³ En dat bevalt hem wel. De dichter maakt gretig gebruik van het erotische paradijs dat hem wordt aangeboden. Tot zover wordt homoseksualiteit gepresenteerd als iets wat vanzelfsprekend hoort bij die andere, oosterse cultuur, evenals de granaatappels die de 'stoute' Arabische dienstknechtjes voor de dichter openbreken. Van westerse superioriteit is geen sprake. In de *Kwatrijnen* wordt een onderscheid gemaakt tussen al die zich gemakkelijk voor geld aanbiedende oosterse jongens en Adil, de Arabische vriend van de dichter. Die is zijn grote liefde en ook Adil zelf wordt door 'een stout verlangen' gedreven.⁵⁴ Er is hartstochtelijke liefde in het spel. Dichter en minnaar kunnen het tijdstip van hun afspraak voor die avond nauwelijks afwachten:

Ik zeide: 'Ik telde de uren tot den avond.'

Hij zeide: 'Ik heb de minuten geteld.'⁵⁵

Samen maken ze romantische ritten te paard, delen ze druiven, brood en wijn en staren ze naar de sterren. De Haan presenteert hier een romantische liefdesaffaire tussen een jonge Arabier en een dichter uit Amsterdam waarbij de liefde van beide kanten komt, ook al wordt de dichter op een gegeven moment, zoals dat in het leven kan gebeuren, door zijn geliefde verlaten.⁵⁶ Dit alles speelt zich

⁵² Ibidem, 25.

⁵³ Jacob Israël de Haan, *Verzamelde gedichten* II (Amsterdam 1952), 239.

⁵⁴ De Haan, *Verzamelde gedichten*, 242.

⁵⁵ Ibidem, 291.

⁵⁶ De Haan ontmoette Adil in Jerusalem. Over zijn vriendschap tot hem zie Jan Fontijn, *Onrust. Het leven van Jacob Israël de Haan, 1881-1924* (Amsterdam/Antwerpen 2015) 395-401. Er is daadwerkelijk sprake geweest van een afscheid, omdat Adil in Duitsland ging studeren. In werkelijkheid hoeft

af tegen een oosters decor met mooie jongens die voor weinig te koop zijn. In de *Kwatrijnen* klinkt tweestemmigheid in de verbeelding van homoseksualiteit en het Oosten. Je vindt er tegen betaling de diensten van willige jongens, maar ook romantische homoseksuele liefde.

Homoseksualiteit en oriëntalisme

Tot zover heb ik de ontwikkeling geschetst in het negentiende-eeuwse, begin twintigste-eeuwse westerse denken over homoseksualiteit: van een visie op homoseksualiteit als een pervers, immoreel handelen dat in Europa tamelijk sporadisch voorkwam, naar een visie op homoseksualiteit als een specifieke, voor mannen vrouwelijk gekleurde, fysieke en psychische identiteit die overal in de wereld onder alle rassen en standen voorkwam. Bijzonder veel zou homoseksualiteit optreden in het Zuiden en in het Oosten; het oriëntaalse ras zou er als het ware van nature aanleg voor bezitten.

Deze verschuiving in visie is ook zichtbaar in Nederlandse literatuur die vanaf 1900 begon te verschijnen. Nogal eens klinkt daarin een zekere tweestemmigheid. Verhalen en gedichten representeren de oude visie op homoseksualiteit als iets wat zou horen bij een andere cultuur die daar niet moeilijk over doet. Tegelijk schuift hier een nieuwe kijk op de zaak overheen. Daarin worden mannen uit het Oosten en het Zuiden conform het westerse wetenschappelijke discours verdeeld in heteroseksuelen en homoseksuelen. Heteroseksuele bewoners van die verre zuidelijke en oosterse landen mogen het dan doen met mannen, bijvoorbeeld voor het geld, maar hun seksuele identiteit blijft in tact. Daarnaast zijn er daar ook aangeboren homoseksuele mannen die vanuit hun persoonlijke geaardheid verlangen naar een seksuele relatie met iemand van het eigen geslacht.

Deze ontwikkeling zou ik tot slot willen bezien vanuit de hier zeer voor de hand liggende invalshoek van het oriëntalisme. Die benadering heeft een enorme vlucht gekregen vanaf Saïds *Orientalism* uit 1978. Maar dat niet alleen, zijn boek heeft ook veel kritiek opgeroepen. Een helder overzicht van het debat daarover is te vinden in de studie *Verlangen naar het Oosten* van Jan de Hond.⁵⁷ Saïd ziet oriëntalisme als een typisch westerse manier van denken, als een ideologische constructie die ervan uitgaat dat Oost en West door een brede kloof gescheiden zijn en waarin de oosterling en de westerling dan ook in tegenstellende paren ten opzichte van elkaar worden gedefinieerd. Deze denkwijze zou erop gericht zijn steeds de superioriteit van het Westen te laten uitkomen. In de achttiende en de negentiende eeuw ging dit denken ook nog eens een verbond aan met het westerse imperialisme. De oosterling wordt volgens

uiteraard geen sprake te zijn geweest van een seksuele liefde van beide kanten, maar dat is wel hoe de verhouding in de *Kwatrijnen* wordt gepresenteerd.

⁵⁷ Jan de Hond, *Verlangen naar het Oosten. Oriëntalisme in de Nederlandse cultuur ca. 1800-1920* (Leiden 2008).

Afb. 2 Hirschfeld met zijn Chinese vriend Li Shiu Tong.

Said gestereotypeerd als: sensueel, despotisch, onnauwkeurig, achterlijk, niet in staat zich te ontwikkelen en als vrouwelijk. Bovendien vormt hij ook nog eens een gevaar voor besmetting (enge ziektes komen uit het Oosten). Kortom: het is een inferieur ras. Said benadert oriëntalisme hier, à la Foucault, in termen van een discours waarbij macht een bepalende rol speelt. De West-Europese machtspositie zou zichtbaar zijn in iedere tekst over de Oriënt. Daarbij legt Said de nadruk op de continuïteit van het oriëntalisme door de eeuwen heen. Hij geeft geen principiële geografische situering. Het gaat hem om wat door het Westen als het ‘oosterse’, het ‘andere’ werd ervaren. In feite betreft dat een breed gebied: het nabije, het midden en het Verre Oosten. Om zijn materiaal te beperken heeft Said het Verre Oosten alleen niet in zijn studie betrokken.

Zoals gezegd heeft zijn boek veel kritiek opgeroepen. Het zou te monolithisch zijn en oriëntalisme ook nog eens opvatten als iets van alle tijden, zonder veel oog dus voor synchrone meerstemmigheid en diachrone verandering.⁵⁸

⁵⁸ Ik verwijs naar studies als: John M. McKenzie, *Orientalism. History, theory and the arts* (Manchester 1995); Zachary Lockman, *Contending visions of the Middle East* (Cambridge 2004).

Een verwijt is ook dat Said de relatie tussen oriëntalisme en gender laat liggen die zijn oriëntalisme in een ander licht zou zetten.⁵⁹ Dat laatste – het in een ander licht zetten van Saids oriëntalisme – doet naar mijn mening ook de ontwikkeling van het discours over homoseksualiteit.

Als we de eerste fase van die ontwikkeling leggen naast Saids oriëntalisme dan komen we met zijn concept een heel eind. Seks met hetzelfde geslacht hoort bij het ‘anders’ zijn van de oosterlingen, het onderscheidt hen van het westerse ras. Het is het gevolg van een ander klimaat, een andere benadering van vrouwen, van achterlijke primitiviteit, van een overgrote mate van sensualiteit; kortom, van een andere cultuur. Kijken we naar de ontwikkeling van het concept homoseksualiteit vanaf het einde van de negentiende eeuw, dan gaat Saids theorie niet altijd meer op. Rond 1900 was homoseksualiteit in relatie tot het Oosten niet meer louter iets is wat specifiek verbonden werd met de oosterling als de ‘ander’. Het kon ook Oost en West met elkaar verbinden. Een homoseksuele Turk of Noord-Afrikaan mocht dan misschien anders zijn dan de westerling, hij was dat niet in zijn homoseksuele geaardheid. Daarin was hij wel ‘anders’, zoals in de titel van Van Heezens roman waarmee ik begon wordt gesuggereerd, maar hij was dat samen met al die andere over de hele wereld levende homoseksuelen. Met hen deelde hij zijn bijzondere, vrouwelijk gekleurde identiteit. In dat opzicht stond een westerse homoseksueel dichterbij een homoseksuele Arabier dan bij een heteroseksuele westerling. In de liefde voor het eigen geslacht konden Oost en West elkaar naderen. Als belichaming van deze toenadering tot slot een foto van de beroemde seksuoloog Magnus Hirschfeld, zij aan zij met zijn Chinese levensgezel Li Shiu Tong.

Mary Kemperink is hoogleraar Moderne Nederlandse letterkunde aan de Rijksuniversiteit Groningen. Zij is gespecialiseerd in het fin de siècle en heeft regelmatig over het proza, de poëzie en het toneel van deze periode gepubliceerd. In haar onderzoek is de relatie tussen literatuur en wetenschap steeds meer centraal komen te staan. In 2001 verscheen van haar het boek Het verloren paradijs. De Nederlandse literatuur en cultuur van het fin de siècle, in 2009 verscheen van haar Gedeelde kennis. Literatuur en wetenschap in Nederland van Darwin tot Einstein (1860-1920).

Correspondentieadres: Faculteit der Letteren, Afdeling Nederlandse Taal en Cultuur, Oude Kijk in 't Jatstraat 26, 9712 EK Groningen. E-mailadres: m.g.kemperink@rug.nl

⁵⁹ Ik verwijs naar: Reina Lewis, *Rethinking orientalism. Women, travel and the Ottoman harem* (London/New York 2004); Billie Melman, *Women's orient: English women and the Middle East, 1718-1918. Sexuality, religion and work* (Londen 1995), tweede druk.